

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 24.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Memorandumu leyi yo va xiletelo eka vakoreketi.
- Memorandumu yi ta kaneriwa na swipano swa vakoreketi va swifundzankulu ku nga si sunguriwa ku koreketa etindhawini to hambanahambana.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

1. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, ku koreketiwa nhlayo yo sungula eka leti languteriweke. **(Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.)**
2. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
3. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B NA C, koreketa nhlamulo leyo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
4. Loko mukamberiwa a nyika tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
5. Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi hi mfanelo, koreketa ku ya hi memorandumu.
6. Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi korekete.
7. **XIVUTISO XA XITSALWANA**
Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xitsalwana xi lehe ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani mi kana na vakoreketinkulu (*senior markers*).
8. **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.**
9. Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO (*open-ended questions*), a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
10. Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)****16 JUNE 1976 – MD Ndobe****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo. Mukamberiwa a nga ha tirhisa yin'wana mintila handle ka leyi yi nyikiweke, ntsena loko a ta va a hlamurile xivutiso hi mfanelo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 7 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Nhlokomhaka ya xitlhokovetselo lexi i '16 June 1976'. Mutlhokovetseri u tirhisile nhlokomhaka leyi ku hlamusela xiphemu xo karhi xa timhaka leti humeleleke hi lembe leri. U tirhisile ririmi ku hlamusela xitereka lexi nga va kona hi siku ra 16 June 1976 laha vantshwa va Vantima a va lwela dyondzo yo antswa eswikolweni. Eka xitereka lexi ku baleseriwile muntshwa a hundza emisaveni.

- Eka ntila wa 2 lowu nge: 'Jaha leri pfimbeke nhloko hi ta vutomi', mutlhokovetseri u tirhisile xivulavulelo 'ku pfimba nhloko' ku kombisa leswaku jaha leri a a ri tiva timhaka to tala hi swa vutomi.
- U ya emahlweni a tirhisa xivulavulelo ku 'boxeka mahlo' ku hlamusela leswaku jaha leri hambileswi a ri ri ritsongo hi malembe swi tele leswi a ri swi tiva naswona a a ri tlharihile. Leswi swi tiyisisiwa hi ntila wa vunharhu lowu nge: 'A a ri ntsongo kambe a a boxekile mahlo.'
- Mintila ya 7 na 8 leyi nge: 'A va hetile ta vona' na 'Kambe ku ta ba mani folosi?' yi paluxa hilaha machudeni a ya kunguhatile hakona leswi a ya lava ku swi endla hi siku ra 16 Khotavuxika kambe ku pfumalekile munhu loyi a a ta va rhangela eka kungu ra vona. Riviti 'folosi' i rito leri tirhisiwaka emuchongolweni ku vula murhangeri wa ntlawa wo karhi, laha ka xitlhokovetselo ri vula munhu loyi a a fanerile ku rhangela machudeni eka kungu ra vona ro ya lwisana na mfumo wa nkarhi wolowo.
- Riviti 'xiswathe' eka ntila wa 12 lowu nge: 'I tiko ra xiswathe' ri vula ntlangu lowu eka wona ku khumbiwaka munhu leswaku a hlongorisa un'wana loyi a faneleke ku n'wi khumba, kambe eka xitlhokovetselo lexi riviti leri ri tirhisiwile tanihi xiyimelo ku vula rifu leri tekeke varhangeri va xivindzi lava loko a va ha hanya a va ta kota ku rhangela ntlawa lowu wa machudeni.
- Mutlhokovetseri u tirhisile xithathelo eka ntila wa 24 lowu nge: 'Rifu ra wajaha ri susa vanhu misisi.' ku hlamusela ku chava lokukulu loku veke kona eka vanhu hikokwalaho ka rifu ra jaha leri ri baleseriweke hi siku leri.
- Ku hlundzuka ku tlurisa mpimo ka Vantima hikokwalaho ka rifu ra jaha leri ku paluxiwa hi nsinya wa riendli 'swarha' lowu nga eka ntila wa 25 lowu nge: 'Va ka Ntimeni va swarha ku tlurisa' lowu vulaka ku biha loku vangiwaka hi ku va va hlundzukile swinene.

- Eka mintila ya 31–32 leyi nge; 'Xana xivangelo a ku ri yini?'; 'N'wana-ntsongo u fele yini?' mutlhokovetseri u tirhisile swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo ku tiyisisa mhaka ya leswaku n'wana loyi a dlayiweke u dlayiwile handle ka xivangelo lexi twisisekaka.
- Eka xivutiso lexi nga eka ntila wa 33 lowu nge: 'Swona muendli u ri yini?' mutlhokovetseri u lava ku tiva loko mudlayi wa n'wana loyi a tisola kumbe a nga tisoli.

Mutlhokovetseri u gimeta xitlhokovetselo hi xikhongelo loko a ku: 'Hosi, katekisa Vantima va Afrika-Dzonga' laha a kombelaka Xikwembu leswaku xi va twela vusiwana hi ku va xi cinca xiyimo xo tika lexi Vantima a va hlanganile na xona.

MAAVELO YA TIMARAKA: 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 7. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

A-E-I-O-U – JM Magaisa

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a kucetelaka mudyondzisi leswaku a nghenelela timhaka ta tipolitiki kambe mudyondzisi loyi a nga pfumeli, u vula leswaku ntirho wa yena i wun'we ntsena, wu nga wo dyondzisa vana va xikolo.✓✓ (2)
- 2.2 'U nga ndzi xavi ta le non'weni wa swi twa? ✓/Ntila wa 27.✓ (1)
- 2.3 Swi kombisa leswaku u na vutivi bya dyondzo ya Matimu.✓ (1)
- 2.4 Mutlhokovetseri u vula leswaku mudyondzisi loyi a nghenelele tipolitiki handle ka ku ehleketa hi vubihi kumbe switandzhaku swa tona.✓✓ (2)
- 2.5 Ku vindlavindleka swi vula ku va a gingiriteka a dyondzisa hi ku tikarhata ka xiyimo xa le henhla swinene ku fana na magandlati lama hobomulaka hi matimba.✓✓ (2)
- 2.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona yi ri mhaka ya kahle hikuva loko a ri karhi a n'wi kucetela a nga va a n'wi pfuna leswaku a va na vutivi hi leswi humelelaka etikweni.✓✓

KUMBE

Ndzi vona yi nga ri mhaka ya kahle hikuva swi nga n'wi kavanyeta eka ntirho wa yena wa vudyondzisi.✓✓

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.)

(2)
[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)**NANDZU I WA MANI – M Malungana**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi jaha na nhwana lava a va rhandzana va nga swi tivi leswaku i vana va tatana un'we kufikela loko ku ya vikiwa nandzu laha tata wa vona a nga vula leswaku i vana va yena havambirhi.√√ (2)
- 3.2 I timhaka ta rirhandzu.√ (1)
- 3.3 'Mbilu yanga yi tlula yi ta tshama enkolweni.'√/Ntila wa 18.√ (1)
- 3.4 Rirhandzu ra jaha na nhwana a ri ri ra xihundla kambe ri kale ri humela erivaleni ri tiviwa hi van'wana endzhaku ka loko nhwana a bihile emirini.√√ (2)
- 3.5 Wu tiyisisa leswaku hakunene varhandzani i vana va xiviri va wanuna un'we.√√ (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hi ku va tata wa jaha a tivisile jaha leri n'wana wa rona wa le xihundleni ka ha ri nkarhi.√√/Hi ku va jaha ri tivisile tata wa rona nhwana loyi ri nga rhandzana na yena swi nga si ya ekule leswaku tata wa rona a ri tivisa vuxaka bya vona.√√ (2)
- (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**VUKATI I MBILU – JM Magaisa**

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanuna loyi a tekeke nsati kutani a helela hi ntirho a nga ha lavi wun'wana. U hanya hi ku tsendzeleka na ku nwa byalwa, ndyangu wa yena wa xaniseka. Nsati u chava ku tlhelela ekaya hikuva tata wa yena wa kariha u vula leswaku a tiyisela hileswi a dyeke xuma xa vanhu.√√ (2)
- 4.2 'Vana va dyiwe hi aredzi.'√/Ntila wa 51.√ (1)
- 4.3 Vubihi byo va wanuna a loloha ku tirhela ndyangu wa yena.√ (1)
- 4.4 Miehleketo ya leswaku Gezani a nga tshami ekaya kambe u tshama lomo.√√ (2)
- 4.5 Vana va tlhandlametiwa hi ku hatlisa.√√/Vana a va siyani kule hi malembe.√√ (2)
- 4.6 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso: Ya khorwisa hikuva va kona vavanuna lava nga na vasati na vana kambe va nga tirhiki, va ngo tshamela ku nwa byalwa.√√ (2)
- (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XITLHOKOVESELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)****XIVONI – JM Magaisa**

- 5.1 Mutlhokovetseri u hi byela hi ku hambana loku nga kona eka hanyelo ra munhu na leswi a nga xiswona embilwini. Vumunhu bya ntiyiso byi le mbilwini.√√ (2)
- 5.2 'Hi vona mbilu yi kukumuka bya comela.'√/Ntila wa 16.√ (1)
- 5.3 Dinda i ximilana lexi tswalaka mahlwehlwe, lexi tirhisiwaka ku hlantswa misisi.√ (1)
- 5.4 Mutlhokovetseri u vula leswaku vanhu van'wana va vonaka va ri lavanene loko va langutiwa kasi timbilu ta vona ti bihile.√√ (2)
- 5.5 Swi kombisa leswaku mhaka leyi a vulavulaka hi yona wa tikatsa kumbe ku tinghenisa eka yona.√√ (2)
- 5.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona xi ri kahle hikuva leswi swi ta pfuna vanhu ku antswisa mahanyelo ya vona.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) [10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthla yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
XIVUMBEKO NA RIRIMI Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.

XIYENGE XA B1: NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlongwane na Mathebula a va hanya hi kurhula kufikela laha va nga hambanisiwa hi ku va Hlongwane a tsandzekile ku fikelela switshembiso leswi a a swi tshembisile Mathebula.

- Hlongwane a a rhandza Mathebula munghana wa yena hi mbilu na moya.
- Yena na Mathebula a va hamba va nwa swin'we byalwa va oxa na nyama ebuchareni ya ka Mabunda.
- Loko ku huma xivandla xa vuhlanganisinkulu efemeni ya PPE Hlongwane u gima nenge ehansi a vula leswaku xitulu lexi xi fanele xi kumiwa hi munghana wa yena Mathebula.
- U byela Brooks leswaku a thola Mathebula hikuva Chavalala u komile, u na marhengwe naswona wa ha ri ntsongo.
- Va twanana na Brooks leswaku Chavalala u ta ya teka xivandla xa Mathebula e*Graphics Advertising* leswaku Mathebula a ta kota ku ya va muhlanganisinkulu ePPE.
- Hlongwane u byela Mathebula leswaku u n'wi kumerile ntirho ePPE kutani a n'wi kucetela leswaku a tshika ntirho e*Graphics Advertising*.
- Hi ku va Mathebula a tshemba ngopfu Hlongwane, u tshikile ntirho e*Graphics Advertising* a nga si kuma papila ra ku thoriwa ra le PPE.
- Loko Mathebula a ya ePPE hi Musumbhunuku, Brooks wa kaneta leswaku ku na xivandla xa yena.
- Leswi swi endlile leswaku Mathebula a kariha kutani a famba a lava Hlongwane kambe a nga n'wi kumi.
- Loko Mathebula a hlanganile na Hlongwane, Hlongwane u ringetile ku hlamusela Mathebula xivangelo xo va a nga ha thoriwangi ePPE kambe Mathebula a a nga ha lavi ku twa nchumu a ku yena o tilavela ntirho lowu a tshembisiweke wona hikuva le a a tirha kona se u tshikile.
- Hlongwane a a nga ha tshami ekaya hi ku chava Mathebula.
- Loko Mathebula na Hlongwane va ya ehodela a va nga ha tiphini hi ku nwa byalwa kambe a va holova ku chuha na vatirhi va le hodela.

Leswi hinkwaswo swi onhile vunghana exikarhi ka Hlongwane na Mathebula ku sala ku solana na ku kombetelana hi tintiho. Hikokwalaho ka ku va manyala ya vona ya humerile erivaleni, va tikuma va ri ekhotsweni.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 24. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Ekaya ka Chavalala.√ (1)
- 7.2 I Nyeleti Noria Mthombeni.√/Nyeleti.√/Noria.√ Hileswi Nyeleti na Chavalala a va lumbetiwa ku yiva cheke.√ (2)
- 7.3 A va ya tivisa Chavalala leswaku va twile Brooks na Hlongwane va vula leswaku Mathebula u ya sungula ku tirha ePPE hi Musumbhunuku a pfala xivandla xa yena.√√ (2)
- 7.4 Mhangwani.√/C.√ (1)
- 7.5 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A nga xiximi vanhu van'wana.√/U ahlula vanhu handle ka ku endla ndzavisiso lowu hetisekeke.√/A nga swi tsakeli ku vona vanhu va hanya hi kurhula.√ (2)
- (Timhaka timbirhi ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 7.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Hileswi a vonaka Chavalala nandzu ndzavisiso wu nga si fika emakumu.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 7.7 U vula leswaku loko Chavalala a vuya hi le ntsungeni wa malwandle swi ta nyumisa loko a khomiwa a yisiwa ejele/ekhotsweni.√√ (2)
- 7.8 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso: Ndzi vona swi ri kahle hikuva ndzavisiso lowu hetisekeke wu ta endla leswaku ntiyiso wu kumeka kutani ku khomiwa makhamba lama yiveke cheke handle ko kumbetela.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.9 Swi endlile leswaku Jerico a boxa ntiyiso lowu a wu laveka.√ (1)
- 7.10 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ya yena. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku vukhamba byi ngenisa munhu ekhomyeni.√/Ndzi dyondza leswaku ndzi nga rhandzi mali ku tlula mpimo.√ (1)
- (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (1)
- 7.11 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Leswaku hambiloko ndzi hlangana na swiphiso entirhweni ndzi nga heli matimba kambe ndzi tirha hi ku tikarhata.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

- 7.12 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A va swi vona leswaku Chavalala i munhu wo chivirika hikokwalaho feme yi ta swi kota ku ya emahlweni hi ku tirha ka yena.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 7.13 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Swi ndzi lemukisa leswaku ndzi nga tshuki ndzi werile eka timhaka ta vukungundzwana hikokwalaho ka ku lava ntirho.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 7.14 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a endla ndzavisiso lowu hetisekeke a nga si vona vanhu nandzu.√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (1)
- 7.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga n'wi rhandzi hikuva a a n'wi tshika a endla swihoxo a ri karhi a swi tiva leswaku loko swi ya emahlweni a nge n'wi seketeli eka swihoxo swoleswo.√√
(Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka. Timaraka i to seketela ntsena.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Nyiko Tihomandloti a a ri mufundhisi ekerekeni leyi N'wa-Mdanisi a a nghena eka yona eMeadowlands leswi endleke leswaku N'wa-Mdanisi swi n'wi olovela ku n'wi onga.

- Siku rin'wana loko kereke yi ta va yi humile N'wa-Mdanisi u komberile Nyiko leswaku a ta ekaya ka yena a ta khongelela n'wana wa yena hikuva wa vabya.
- Mufundhisi Nyiko Tihomandloti u vuyile a ya ekaya ka N'wa-Mdanisi siku rolero namadyambu.
- Loko a fika ekaya ka N'wa-Mdanisi, u kumile N'wa-Mdanisi a n'wi vekeerile swakudya etafuleni.
- N'wa-Mdanisi a a hloville swinene hi swiambalo.
- Yindlu ya N'wa-Mdanisi a yi basisiwile swinene ku tlula leswi a yi basisa xiswona hi masiku.
- Nyiko na N'wa-Mdanisi va tshamile etafuleni va dya swakudya va ri karhi va tibulela.
- Loko Nyiko a kombela ku khongelela n'wana, N'wa-Mdanisi u n'wi byerile leswaku va yimanyana ku khongela hikuva va ha ku heta ku khongela loko va nga si dya swakudya.
- N'wana loyi Nyiko a a fanerile a khongelela yena a a ri karhi a titlangela naswona a a languteka a nga vabyi.
- Hikokwalaho ka leswi a ku ri vusiku, N'wa-Mdanisi u etlerisile n'wana kutani yena na Nyiko va yisa bulu ra vona emahlweni.

- N'wa-Mdanisi u kombile Nyiko vunene na tintswalo leswi swi endleke leswaku Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti a wela evuoswini na N'wa-Mdanisi kutani a ya ekaya hi matakuxa.
  - Loko a fika ekaya u komberile nsati wa yena leswaku a n'wi rivalela na ku tlhela a n'wi khongelela hikokwalaho ka ku tivona nandzu.
  - Nyiko a a nga ha heli endlwini ya N'wa-Mdanisi kufikela laha N'wa-Mdanisi a biheke emirini.
  - Nyiko u hetelerile a tengisiwa hi huvo ya kereke kutani yi n'wi vona nandzu wo endla vuoswi, hiloko yi n'wi xupula hi ku n'wi hluvula nguvu ya vufundhisi.
- Vuoswi lebyi Nyiko a byi endleke na N'wa-Mdanisi byi n'wi susile ndzhuti na ku endla leswaku a heleriwa hi ntirho.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 24. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 9 (XITSALWANA)****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- 9.1 Ekaya ka Mufundhisi Tlhomandloti ✓ nandzhenga. ✓ (2)
- 9.2 A a lava leswaku vatukulu va yena va va Vatsonga ntsena. ✓✓ (2)
- 9.3 A a vilerisiwa hileswi Nyiko a a nga tirhi kahle eka swa tidyondzo ta yena. ✓ A a tsakisiwa hileswi Nyiko a a tirhandza. ✓ (2)
- 9.4 Ya vile xikhovolelo hileswi endzhaku na yena a rileke rifu ra n'wana wa yena Celela. ✓✓ (2)
- 9.5 U vula leswaku a nga n'wi wisisa ku karhatiwa hi Celela. ✓✓/U vula leswaku a nga endla leswaku n'wana wa yena Celela a tshika ku karhata. ✓✓ (2)
- 9.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Swi ndzi tisela miehleketo ya leswaku u tshemba Mufundhisi Tlhomandloti swinene. ✓ (1)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (1)
- 9.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga endlhi kahle hikuva evuton'wini ku hava munhu loyi a nga hetiseka. ✓✓

KUMBE

U endla kahle hikuva loko o kala a nga vuli tano, vana va yena va ta debyisa va nga tikarhati hi swa vutomi. ✓✓

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

- 9.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A yi amukeleki hikuva mhaka ya ku tikhata etidyondzweni a yi sivelyi munhu leswaku a hlamba a basa.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 9.9 A a ri na futa.√ A a tlharihile.√ (2)
- 9.10 U sindzisiwile ku tshika ku tithlawulela nsati wa Muqhoza (Soluka).√√ (2)
- 9.11 Hambu u tekile nsati wo saseka u ta n'wi vondzokela, na loko u tekile nsati wo biha u nge n'wi rhandzi leswi hetisekeke, hikokwalaho ku hava tlhelo leri nga lulama.√√ (2)
- 9.12 Swi tikomba loko a hlamula xivutiso xa Nyiko xa leswaku hikokwalaho ka yini a dya xinkwa tlhelo leri ri totiweke botere ri langutile ehansi.√√/Loko a khorwisa vanhu leswaku mahlo a ya voni kambe yo vonisiwa hi ku vonakala.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 9.13 Swi kombisa leswaku wa xixima.√ (1)
- 9.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga lavi leswaku vanhu va tiva timhaka ta le kaya ka vona.√√
(Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

KUMBE**XIYENGE XA B: MFUWO WA RIXAKA****XIVUTISO XA 10: NTSHEKETO – (XITSALWANA)****RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****Malebvu ya N'wanghala**

Xivulavulelo xa 'ku tshama hi mavoko' xi tikomba loko N'wampfundla a ala ku cela xihlovo hikuva a ri na vulolo; kasi xivulavulelo xa 'ku va na mona wa xiloyi' xi tikomba loko N'wampfundla a yiva mati a nwa exihlobyeni xa swiharikulobye kutani a pfindlusa xihlovo.

- Ku vile na dyandza etikweni rin'wana kutani swihari hinkwaswo swi twanana ku cela xihlovo leswaku swi ta kota ku hlengeleta mati ya ku nwa.
- Hikokwalaho ka vulolo, N'wampfundla u arile ku cela a ku yena u ta hanya hi ku nwa mberha.
- Loko swihari swi ri eku celeni N'wampfundla wa swi hleka a swi byela leswaku a swi tlharihanghi hikuva mati a hi ya swona kambe i ya Xikwembu.

- Vulolo byi n'wi dlayisile torha hikuva mberha leyi a a tshembile yona a yi n'wi nyikangi mati yo ringanela.
- Hi ku nyanyuka na ku va a nga xiximi swihari leswin'wana, N'wampfundla u ngheniwile hi mona lowukulu kutani a pfindlusa xihlovo loko a heta ku nwa mati.
- Loko swihari leswin'wana swi ta, swi kumile mati ya pfindlukile kutani swi lavisisa mupfindlusi wa mati swi nga n'wi kumi.
- Swi lukile mano yo vatla xifaniso xa ntombi yo saseka swi yi tota vurimba swi xi veka ekusuhi na laha swi nwaka kona mati.
- N'wampfundla u kumekile a phasekile eka xifaniso kutani swihari leswin'wana swi twanana ku n'wi nyika xigwevo xa rifu. Leswi swi tiyisisa xivuriso lexi nge: 'Hambi u famba ankoveni lundza ri ta vonaka', hikuva hambiloko a endlile vubihi exihundleni u hetelele a kumekile.
- Endzhaku ka loko N'wampfundla a phasiwile, u komberile ku cinela swihari leswaku swi ta sala swi n'wi tsundzuka hi swa kahle loko a file. U cinile ncino wo hlekisa swihari swi kala swi vumbuluka ku tuvika na ritshuri; hiloko N'wampfundla a balekisa sweswo swa ha rivatiwa hi ku hlekelela.
- U yile a ya tumbela enceleni laha N'wanghala a nga fika a ringeta ku n'wi humesa kambe a tsandzeka, kutani a tsuvula malebvu ya yena a ya veka enon'wini wa ncele. Loko N'wampfundla a hlometela u chavile malebvu hikuva a a ehleketa leswaku i N'wanghala a lavaka ku n'wi khoma.
- Loko ku na mpfula malebvu ya N'wanghala ya nghenile enceleni kutani N'wampfundla a rila a kombela ku rivaleriwa eka N'wanghala, endzhaku u vile a swi vona leswaku a hi N'wanghala, i malebvu ntsena.
- Ku va N'wampfundla a vile na vulolo, mona na ku endla vubihi exihundleni a tshemba leswaku a nge voniwi swi endlile leswaku a xaniseka hi ku tshama endzeni ka ncele nkarhi wo leha.

Hinkwaswo leswi boxiweke swi hi dyondzisa leswaku loko hi kumile mukanganyisi hi nga pfumeli leswaku a hi rivatisa hi vutlhari bya yena na leswaku loko munhu a titeka a tlharihile swinene va kona lava va nga n'wi tlharihelaka a tlhela a nga tshembi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 24. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 11: NTSHEKETO (XIMBANGU)

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni

Vhimbhamukwama

11.1 Hileswi a va ku u ntsongo eka vona.√/Hileswi a va ku a hi ntangha ya vona.√ (1)

11.2 I vakokwana/vakhegula.√ Ku tsheketiwa namadyambu hi nkarhi wa maxuxu.√ (2)

- 11.3 Vatsheketeriwa a va ta karhala.√ Vatsheketeriwa a va ta khomiwa hi vurhongo.√/Ntsheketo a wu nga ta nandziha.√/Mutsheketi a a nga ta kuma nkarhi wo tsundzuka leswi a faneleke ku ya emahlweni a tsheketa hi swona.√/Mutsheketi a a nga ta kuma nkarhi wo wisa/mutsheketi a a ta karhala.√
(Timhaka timbirhi ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 11.4 Vanhwanyana va vile na mona hi ku va va siyile Makhegu enhoveni, Vhimbhamukwama na yena u vile na mona hi ku hoxa Makhegu enkwameni a famba a n'wi xanisa.√√ (2)
- 11.5 A ku ri xa leswaku loko Makhegu a ha yile eku kheni ka tintsengele va muka va n'wi siya leswaku a nga ha engeti na siku rin'we a va landzelela.√√ (2)
- 11.6 Mutsheketi a a twela Makhegu vusiwana hikokwalaho ka ku vona mona lowu vanhwanyana a va kongomile ku n'wi endla wona.√√ (2)
- 11.7 Hileswi swihari, swinyenyana na swinghunghumana swi nyikiwaka swihlawulekiso swa vanhu.√√ (2)
- 11.8 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi tshika ku yimbelela kutani ndzi huwelela vanhu leswaku va ndzi lamulela.√√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

NA

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)

Eric Nxumalo

- 11.9 Hosi Eric i n'wana wa Mafemani.√/D.√ (1)
- 11.10 Xiphato lexi xi bumabumela mafumelo lamanene ya Hosi Eric Nxumalo ntukulu wa Nghunghunyana. Xi kombisa hilaha a tirhaka hi ku tiyimisela hakona.√√ (2)
- 11.11 I ku tiyisisa/tshikelela mhaka ya ku va Hosi Eric Nxumalo a ri na vuswikoti bya xiyimo xa le henhla eka ku fambisa tiko leri a ri fumaka.√√ (2)
- 11.12 Mafumelo ya Hosi Eric Nxumalo ya kombisa hilaha tiko ra yena ri tshamaka ri tilulamiserile eka migingiriko yin'wana na yin'wana kutani ya fananisiwa na comana leri ri tshamaka ri vambiwile leswaku nkarhi wun'wana na wun'wana ri chayiwa.√√ (2)

- 11.13 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso: I mhaka ya kahle hikuva swi endla leswaku tihosi leti ti swi vona leswaku i ta nkoka etikweni.√√

KUMBE

A hi mhaka ya kahle hikuva swi endla leswaku tin'wana tihosi ti va na manyunyu kutani ti tekela vanhu van'wana ehansi.√√

(Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.)

(2)

- 11.14 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi twa ndzi tsaka swinene hi ku va ndzi vona leswaku ririmi ra Xitsonga a ri na xihlawuhlawu, ra swi kota ku katsa tindzimi tin'wana eka swiphato swa rona.√

(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 12 (XITSALWANA)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Matanato na Mavhavaza a va ri vanghana lava a va tshama swin'we ehositele ya Jeppe eJoni kutani a va tsundzuxana eka swo tala.

- Matanato a a tsakisiwa hi vutomi bya le Joni. A a twa a tiphina a nga ha lavi na ku tlhelela ekaya, a vula leswaku xivangelo xa ku lan'wa muti wa yena i nsati wa yena N'wa-Xirhami. Munghana wa yena Mavhavaza u ringetile hi tindlela hinkwato ku n'wi kombisa nkoka wa ku tlhelela ekaya.
- Matanato u byela Mavhavaza leswaku u lava ku teka Rhoda, nsati wa le Joni kambe Mavhavaza u n'wi tsundzuxa leswaku a nga teki nsati wa le Joni hikuva vavasati va le Joni a va lulamangi.
- Mavhavaza u tsundzuxa Matanato leswaku a ya ekaya a ya rivalelana na nsati wa yena kambe Matanato wa sihalala a vula leswaku a nge tlheleli ekaya hikuva N'wa-Xirhami i xidakwa, u xuxa lomo, a etlela lomo, vana va sala va ri voxo emutini.
- Mavhavaza u byela Matanato leswaku hi yena (Matanato) a nga na nkucetelo eka hanyelo ra nsati wa yena.
- Loko Matanato a vula leswaku van'wandhindhana a nga va lavi hikuva na ku hlamba a va hlambi Mavhavaza u n'wi tsundzuxa leswaku a nga vulavuli ku biha hi vavasati va le makaya hikuva na yena hi xiviri u tswariwile hi wansati wa le makaya.
- Mavhavaza u byela Matanato leswaku loko swi nga ha koteki leswaku yena na nsati wa yena N'wa-Xirhami va vuyelelana swa antswa a tlhelela ekaya a ya lava hlantswana a teka yona a yi xavela marhokho yi ambala wona.
- Mavhavaza u tsundzuxa Matanato leswaku yena na Rhoda va fana naswona xivongo xa Rhoda xa ka Chanki i xin'we na xa ka Chauke.
- Matanato u kuma leswaku Rhoda i n'wana wa buti wa yena Tshikani Chauke kutani u tsundzuka marito ya Mavhavaza.
- U tlhelela ekaya a ya lulamisa timhaka ta muti wa yena kutani va rivalelana na nsati laha nsati wa yena a n'wi lavelaka hlantswana leyi a nga famba na yona eJoni a yi xavela na marhokho.

Emakumu Matanato u khensa munghana wa yena Mavhavaza ku va a n'wi nyikile switsundzuxo leswi swi nga endla leswaku a tlhelela ekaya ka yena a tlhela a hanya hi kurhula na ndyangu wa yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 24. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13 (XIMBANGU)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 13.1 Eka Mayimayi.√/eMukhalabyeni.√ (1)
- 13.2 I N'wa-Xirhami.√ (1)
- 13.3 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Hivambirhi a va khorwile eJoni.√√/Hivambirhi a va rhandzana na vasati va le Joni.√√/Hivambirhi a va tirha eJoni.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.4 Ku xixima.√/A.√ (1)
- 13.5 Ya kombisa leswaku Matanato a a rhandza vavasati ku tlula mpimo.√√ (2)
- 13.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A va lava leswaku Matanato a tshika ku lan'wa ndyangu wa yena hikuva yena na ndyangu wa yena va nga xaniseka.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.7 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: U vula leswaku loko Matanato a a nga rhandzanangi na Rhoda a rivala hi ndyangu wa yena, N'wa-Xirhami a a ta va a nga hundzukangi xidakwa a endla hinkwaswo leswo huma endleleni.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona swi ri kahle hikuva munhu un'wana na un'wana a nga tsundzuxa un'wana loko a endla xihoxo lexi nga tshukaka xi n'wi ngenhisile ekhombyeni swi nga ri na mhaka leswaku u na malembe mangani.√√

KUMBE

Ndzi vona swi nga ri kahle, a swi kombi ku xixima hikuva loko lontsongo a vona lonkulu eka yena a endla xihoxo u fanele a kombela un'wana lonkulu a n'wi tsundzuxa.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

- 13.9 I Xihangalasi.√ (1)

- 13.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ya hi lemukisa leswaku i vavanuna ntsena lava pfumeleriwaka ku teka tshengwe, ku nga ri vavasati.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.11 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Swi kombisa mavondzo lawa Xihangalasi a a ri na wona loko a vona Topisa a tekiwile hi un'wana wanuna va tshamile hi kurhula.√√/Swi kombisa ku va a tsandzekile ku amukela xiyimo.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.12 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: I ndhavuko wa Vatsonga ku laya vana va vona loko va ya evukatini leswaku va nga va khomisi tingana emitini ya vanhu.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.13 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A a endlela leswaku va ta kota ku hanya hi kurhula hikuva u ta n'wi xixima tanihileswi a nga hahani wa yena.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.14 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta tsaka hikuva i nkateko ku va makwerhu a kuma vukati endzhaku ko kumisiwa n'wana hi un'wana wanuna.√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (1)
- 13.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona yi ri mhaka ya kahle hikuva u ta hambana na makhombo lama humelelaka lava va hungasaka kona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Xiyimo xa Xikweni xa ku lahlekeriwa hi ndzhuti tanihi nhloko ya muti, ku xanisiwa ka yena na vana va yena lexi paluxiwaka hi n'wangulano lowu a hi lexi xi tsakisaka kambe swi kona leswi a a fanele ku va a swi endlile ku xi papalata.

- Xikweni a a fanerile a tikhomile, a nga navelangi ku va na vuxaka bya rirhandzu na Boneka tanihileswi a a ha ri ntsongo naswona a a ri makwavo wa nsati wa yena N'wa-Vusika.
- Hambiloko a tsandzekile ku tikhoma, a a fanele a nga pfumelangi ku kuceteriwa hi Boneka leswaku a hlongola vasati va yena, N'wa-Vukwele na N'wa-Vusika.
- Ematshan'weni ya ku va Xikweni minkarhi hinkwayo a hamba a vulavula na Boneka hi riqingho loko a ri eJoni, a swi nga bihangile leswaku eka yin'wana minkarhi a vulavula na vana va yena leswaku a ta twa leswi Boneka a a va khomise xiswona.
- Loko a hamba a nyika Boneka mali a a fanerile a landzelerisile ku vona leswi a a endla swona hi yona.
- Loko a xavela vana swiambalo a a fanerile a kambisisile loko va swi kumile hinkwavo.
- Tanihileswi a a swi tiva leswaku Khetani na Khegu a va nga tshami na mana wa vona wo va tswala, a a fanerile eka yin'wana minkarhi a va vitanile eJoni leswaku a ta pfa a va kombisa rirhandzu leri a a ri na rona eka vona.
- Hambiloko a ri eJoni, a a fanerile a seketerile vana va yena hinkwavo hi tlhelo ra swa xikolo, a tiyisisa leswaku va ya kahle exikolweni naswona mali yo longwa va nyikiwa ku ringana hinkwavo.
- Leswi Xikweni a swi koteke ku hlongola vasati va yena hambileswi a va nga n'wi dyohelangi, a a fanele a n'wi hlongorile Boneka loko a sungula ku n'wi xanisa.
- Loko se Xikweni a sungula ku xanisiwa hi Boneka a a fanerile a yile eka vasati va yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele a ya kombela ku rivaleriwa na leswaku va vuya ekaya va ta titshamela hi kurhula.

Loko Xikweni a a endlile leswi longoloxiweke laha henhla, xiyimo xo xanisiwa lexi yena na vana va yena va veke eka xona a xi ta va xi papalatekile.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 24. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 15.1 Xikweni a ya xavela Boneka swiambalo leswaku a ta wisa tindhindhani.√ (1)
- 15.2 I Fambeleni.√ Mana wa yena i N'wa-Vusika.√ (2)
- 15.3 U fambile na Boneka na Xikweni eJoni leswaku a ya kavanyeta Boneka leswaku a nga baleki na vafana hikuva N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele a va ehleketa leswaku leswi a ha ku vuyaka hi le ku khombeni a nga balekela Xikweni a famba na vafana. (2)
- 15.4 A a fanele ku muka a ya ePhafula√ a ya hlongola vasati va yena ku ya hi ntwanano wa yena na Boneka.√ (2)
- 15.5 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: N'wa-Vusika a a fanele a nga n'wi landzangi Boneka leswaku a ta n'wi salela na n'wana.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 15.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi twisisa leswaku Boneka a a ri na nkondzo lowukulu swinene.√√/Ndzi twisisa leswaku Boneka a a nga ringaniwi hi tintangu hinkwato ta vavasati leti a ti ri exitolo.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 15.7 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta va tsundzuxa leswaku va ya eka lava va rhungaka tintangu va ya va kombela leswaku va pima nkondzo wa Boneka kutani va n'wi rhungela tintangu leti n'wi ringanaka.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 15.8 exikarhi ka vusiku.√/B.√ (1)
- 15.9 Bodzani a a tsakela ku dya matandza.√ Leswi swi yelana na ku va a rhandzana na Matandzeni hikuva hi yena a n'wi bihiseke emirini.√ (2)
- 15.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi ehleketa leswaku a a lava ku kombela tata wa yena leswaku a byela Boneka leswaku a n'wi amukela ekaya ematshan'weni ya ku n'wi hlongola.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 15.11 Ya vangwiwa hileswi nuna wa Khegu Rigigisi, a a tirha, a a ri na muti wo saseka naswona a a nga ri na nsati kutani Boneka a a lava leswaku hinkwaswo leswi swi kumiwa hi n'wana wa yena Bodzani.√√ (2)

15.12 Mukamberiwa u ta boxa matwisiselo ya yena. Xikombiso: Rito 'mihloti' ri vuyeleriwile ku kombisa hilaha Khegu a a rila hakona a tsandzeka na ku tikhoma hikokwalaho ka ku vava loku a a ku twa loku a a vangeriwa kona hi Boneka.√√

(Amukela na man'wana matwisiselo lama twisisekaka.)

(2)

15.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a ta va a nga n'wi rhurhelangi hikuva hambu yena Xikweni a a xanisiwa hi Boneka kambe a a nga endlile nchumu ku tisirhelela.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.)

(2)

15.14 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a nga vulavuli na Khegu hi mukhuva wolowo hikuva swivangelo swa ku hela ka vukati bya Khegu na bya mana wa yena N'wa-Vusika swi vangiwiwe hi yena Boneka.√

(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(1)
[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: YOO, NDZI TIDLELE MINOO!

Ku va Misery Nkuna a vonile rifuwo leri vanghana va yena a va ri na rona swi n'wi vangerile ku navela kutani a ngheneriwa hi moya wo dlaya leswaku a ta fana na vona.

- Misery u vula leswaku a swi nge endlile a tluriwa hi Florence hikuva va dyondzile ekholichi ya Giyani.
- Florence Makhubele u byela Misery leswaku hambiloko hivambirhi va ngenile ekholichi yin'we a va nge pfuki va fanile hikuva munhu un'wana na un'wana u na leswi a phameriweke swona hi Xikwembu. Misery a nga yimi na rona vonelo leri.
- Elizabeth Makamu, munghana un'wana wa Misery, u n'wi byela leswaku xivangelo xa ku va Florence a hanya kahle hileswi a dlayeke nuna wa yena Tokyo hi ku n'wi chelela phoyizeni leyi a yi kumeke eka n'anga Hadisa Chawuke, a endlile ku dya rifa ra vona a ri yexe.
- Misery u byeriwile hi mali ya ndzindzakhombo leyi a a ta yi kuma ya R2.5m ya nuna wa yena kutani a ehleketa leswaku u ta yi tirhisa ku cinca xiyindlwana lexi va tshamaka eka xona xa ka GDC, bavhu ra manyunyu leri nga na swihlanganyo xikan'we na ku cinca Cressida leyi a a famba hi yona a xava movha wuntshwa wo fana na wa Conny, munghana wa yena na ku xava *make up* ya mavito.
- Leswi swi endlile leswaku Misery a kanya mbilu a ya eka Hadisa a ya kombela murhi wo dlaya nuna wa yena Sunday Shilenge.

- Misery u bohekile ku tiyisela ku hlangana na nyoka na ku endla timhaka ta masangu na Hadisa leswaku a ta kuma mali yo tala loko nuna wa yena a lovile.
  - U vula leswaku nuna wa yena wo fanela hi ku lova hikuva a hi n'wana wa mana wa yena naswona a nga n'wi rhandzi kambe u lo boheleriwa hi vatswari leswaku a tekana na yena loko va ha ri eka Giredi ya 10 tanihileswi a a n'wi bihisile emirini.
  - Endzhaku kaloko va endlile swilaveko hinkwaswo, Hadisa u nyikile Misery xiganama xo dlaya nuna wa yena Sunday.
  - Hikokwalaho ka ku rhandza mali ngopfu Misery u dlayile vana va yena, Matimu na Tiyiselani hi xihoxo ematshan'weni yo va a dlaya Sunday.
- Leswi swi humeleleke Misery swi tiyisisa hilaha ku va a rhandza ngopfu mali na ku va a nga kolwi hi leswi a nga na swona swi n'wi ngeniseke ekhomyeni hakona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 24. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: XI TSEMBA NKOLO**

- 17.1 Enjoy Yourself.√ (1)
- 17.2 Solly i xigangu xa Sarah√ kasi John Mbitana i nuna wa yena. √ (2)
- 17.3 Mutsari u lava ku lemukisa vahlayi leswaku munhu wa tshembisa ku yimela mhaka yo karhi kambe emakumu a tsandzeka ku hetisisa xitshembiso xa yena.√√ (2)
- 17.4 A a lava leswaku Sarah a ya tshama na John Mbitana leswaku loko a tlhelela ekaya a ta n'wi byela leswaku se u tikile.√√ (2)
- 17.5 Xivuriso lexi xi hlamusela leswaku munhu loyi a sungulaka nyimpi u tshemba ku lwa. Solly u vula leswaku Sarah u lo tivangela rifu hi ku endla vudlakuta a ri na nuna.√√ (2)
- 17.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A swi amukeleki hikuva munhu u fanele a tshembeka evukatini.√√ (2)
- 17.7 A a fanele a yile exibedhlele ematshan'weni ya ku ya eka n'anga ya xintima.√√ (2)

NA

NTLANGU: KASI RONA HI RIHI?

- 17.8 U vuya hi le Bagdad laha ku nwiwaka kona byalwa.√ (1)
- 17.9 Hikuva a a nga lavi ku nghenisiwa ekhombyeni eka mhaka leyi a nga yi tiviki.√√ (2)
- 17.10 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi kumile dyondzo ya leswaku loko ndzi lava ku pasa ndzi fanele ndzi tikarhata hi ku hlaya tibuku, ndzi nga tshuki ndzi xava maphepha ya swikambelo hikuva ya ta ndzi huhulukisa kumbe ndzi khomiwa ndzi ya pfaleriwa ejele.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 17.11 Hileswi a va loloha ku hlaya tibuku kutani a va lava leswaku swi va olovela loko va tsala xikambelo.√√ (2)
- 17.12 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A a chava ku hlongoriwa exikolweni.√√/A a chava ku yimisiwa malembe ya ku tala a nga ha tsali xikambelo xa Giredi ya 12.√√/A a chava ku khomiwa a yisiwa ejele.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 17.13 Ya vile xikhovolelo hikuva hinkwaswo leswi a swi hlayeke a swi nga vutisiwangi exikambelweni. (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 17.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hikokwalaho ka ku tshamela ku vula leswaku *that's right* loko mudyondzi a kotile ku hlamula xivutiso lexi a vaka a n'wi vutisile xona.√ (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XIYENGE XA B NA XA C: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	-Mhlamulelo yo hlawuleka: 14–15. -Mhlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene. -Mhlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo mantsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukulano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukulano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkholukulano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukulano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukulano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vundzeni bya memorandum leyi a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso